

današnji jasno, da amfor oblik LR 1, LR 2 niso proizvajali v Raveni).

Zadnja skupina so neopredeljeni kosi.

V zaključku skuša L. Bjelajac orisati gospodarsko zgodovino tega področja, ki pa je zaradi zmotnega združevanja posameznih tipov različnega izvora malce popačen. Prav tako tudi ne drži, da so s smolo premazane amfore vedno služile le za vino, vemo, da so uporabljali nasmoljeno posodje lahko tudi za posebne vrste garuma. Posebej močan uvoz je bil po najdbah sodeč iz pontskega področja, četudi mu avtorica zmotno pripiše kar devet tipov. Zgornja trditev nedvomno drži, saj je afriški import v resnici le pičel, kar je ugotovila že tudi K. Slane v recenziji knjige Andersen Jovanović o keramiki iz Stobija, pripravljena za *9 Jour. Rom. Arch.* Na najdišču Bosman predstavljajo afriške amfore vsega le 12 % amforičnega gradiva.

Lokalni proizvodi so dovolj bogato zastopani saj je znanih in raziskanih kar 14 lončarskih in 11 opekarških peči v Viminaciji ob reki Mlavi. Produkcija je bila tu najbogatejša tekom 2. in 3. st. Iz istega najdišča izhaja tudi glazirana amfora tipa XXXIII iz 4. st. V bizantinskemu obdobju pa lokalna produkcija skoraj domala zamrla, kar avtorica razlaga z močnim importom iz pontskega področja že od 4. st. dalje. To je seveda nedvomno v tesni povezavi z vojaško zgodovino provinc. Prav v bizantinskih utrdbah pa je zastopnost amfor zelo visoka.

V Dodatku je objavljen seznam raziskanih vojaških posotojank na limesu, od koder izhaja objavljeno gradivo. Kratka zgodovina raziskav in bibliografija izčrpna predvsem za vzhodne dežele daje knjigi posebno vrednost. Sledi angleški prevod, seznam uporabljene literature in štiri tabele črno-belih fotografij.

Dobrodošla bi tudi bolj podrobnejša karta!

Vemo, da je cenjena in mednarodno poznana avtorica L. Bjelajac umrla preden je uspela dokončati pričujoče delo. Knjigo je za tisk priredila S. Nikolić-Đorđević in zelo verjetno je, da je prišlo do mnogih neljubih napak prav zaradi prerane smrti avtorice. Posebej pri literaturi je očitno, da so mnoga dela navedena, pa vendar niso upoštevani njihovi rezultati! Seveda je v besedilu tudi nekaj bralcu neljubih stvari, kot npr. številke na tabelah so pomešane, kar vnaša dodatne težave pri iskanju. Za številčenje slikovnega gradiva in tipov so dosledno uporabljene okorne rimske številke, kar povečuje možnost napak (J. Freed predlaga tudi za Keayev tipologijo uporabo arabskega številčenja! *Jour. Rom. Arch.* 8, 1995, 155-191.)

Vse to pa delu ne jemlje velike vrednosti, saj je prvo te vrste na področju gornje mezijskega Podonavja. Vsakdo, ki se je kdajkoli bavil z amforami, ve kako silno težko je identificiranje odlomkov, posebej še, če je dobra literatura težko dosegljiva, bogate muzejske zbirke zahodne Evrope (Ostia, Akvileja, Kartagina, Rim) pa takorekoč nedostopne. Opravljeno delo je prelomnica v študiju rimske keramike in vsakemu, ki bo prišel za L. Bjelajac bo lažje.

Ker pa vemo, da je za podobno delo potrebnih veliko let trdega dela, je praznina, ki je nastala za avtorico pričujočega dela toliko večja in bolj boleča.

Verena VIDRIH PERKO

Éva Garam: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar period (567 - 829) in Hungary*, Vol. 3. Akadémiai kiadó, Budapest 1995. 697 str., 257 sl., 252 tab., 2 priloge.

Velikopotezno zastavljena monografska serija, ki naj bi objavljala avarskodobno gradivo Madžarske in jo je s prvi-

ma dvema knjigama o področju Baranje začel Attila Kiss, je nato za dolgo časa zastala. Sedaj je pred nami tretja knjiga izpod prizadevnega peresa Eve Garam, Attilove sodelavke v Narodnem muzeju v Budimpešti. Na prvi pogled opazna sprememba v konceptu serije je prehod z angleškega na nemški jezik. Resda je angleščina najbolj poznani svetovni jezik, a obstajajo področja za katera nima svoje terminologije. Tako je tudi zgodnjesevrednevska arheologija srednje in vzhodne Evrope. In kot se mi je potožil Attila, je imel izredne preglednice z izumljanjem angleških besed, končni izdelek pa je bil slab in vsem težko razumljiv. Zato sedaj kot sourednik (skupaj z avtorico) napake ni hotel ponoviti in se je raje odločil za terminološko mnogo prikladnejšo nemščino. Knjiga je bila napisana do aprila 1985 in je torej do izida minilo 10 let, kar pa njene aktualnosti ne zmanjšuje.

Tiszafüred leži na severovzhodnem Madžarskem in je po mojem vedenju trenutno največje objavljeno avarsko grobišče, saj se številka grobov ustavi šele pri 1282. Da je že samo izdelava kataloga veliko delo, je povsem očitno. Zato je skopost opisnega dela razumljiva, čeprav bi si želeli vsaj še podatke o grobnici in legi okostja. Le-te ne nadomeščajo niti nekatere risbe grobov, ker se je avtorica odločila le za izbor robov s številnejšimi pridatki. Ostajamo odvisni le od njene statistične analize in kart razprostranjenosti, ki sledi katalogu. Prav tako nas ne razveseljujejo risbe, ki so močno shematične, z močnim črno-belimi senčenjem, dosledno brez prerezov, z zelo redkimi stranskimi pogledi in popolnim zanemarjanjem barv steklenih jagod. Temu ne odpomorejo niti razmeroma kvalitetne fotografije nekaterih podrobnosti grobov in izbranih predmetov. Idealna je seveda objava steklenih jagod v barvah, z uporabo ustrezne rasterske skale (povzete iz heraldike in veksikologije) pa jih je mogoče povsem korektno predstaviti tudi v črno-beli risbi. Kdor bo torej želel ponovno podrobno proučevati gradivo s Tiszafüreda, se depojskemu delu z originali ne bo mogel izogniti.

Glavni poudarek je avtorica dala analizi gradiva, kar pri skoraj 10 000 predmetih ni bil majhen podvig. Urejena je klasično po posameznih skupinah podatkov o pokojnikih, grobovih, predmetih. 91 grobov, ki ležijo pod drugimi grobovi, ali pa so jih le-ti poškodovali, daje možnost dobre notranje opore za izdelavo relativne kronologije najdišča, ki jo je avtorica s pridom izkoristila in tudi didaktično nazorno predstavila. Prvotno zamišljenemu računalniškemu razvrščanju gradiva, se je morala odpovedati, ker ni imela na voljo ustreznih opreme. Po mojem mnenju je morda tako še bolje, saj bi neizdelana metoda matematičnih algoritmov, na katerih slonijo programi, ki so trenutno največ v rabi, lahko naredila več zmede kot koristi. Tako se je dela lotila ročno. Seveda se ni izognila fascinaciji pasnega okovja, ki so najlepše in najbolj številno ter dovolj časovno občutljivo avarsko gradivo. Izdelala je podrobno klasifikacijo, ki jo pomotoma imenuje tipologija, kar je napaka, ki jo še vedno dela 99,99 % arheologov. Nekaj boljše poznavanje Klejnov monografije o tipologiji, bi arheološki skupnosti močno koristilo. A do tedaj bo preteklo še mnogo vode. Vrnimo se h knjigi. Sledilo je kartiranje tako dobljenih "tipov". Časovno povezovanje na podlagi prostorskega prekrivanja posameznih skupin, ki ga je uporabila avtorica, je tvegano početje, pri grobišču, kjer je očitna dolgotrajna uporaba istega pokopališnega prostora. Končni povzetek je vendarle korekten, iz celotne analize je očtna le časovna delitev na pločevinat in vlite okove, resnica, ki je že dolgo znana.

Na podoben način so obdelani uhani, najbolj pogost pridelek v ženskih grobovih. Zanimiva je analiza polmesečastih uhanov z zvezdastim priveskom. Po mnenju Čilinske gre za nakit, ki ga je mogoče povezovati s Slovani. Za Tiszafüred ji Garamova nasprotuje, češ, da gre le za uvožene predmete v uporabi avarskih žena. S tem smo pri diskusiji, ki ne bo doživela konca, dokler ne bodo razčiščena teoretična izho-

dišča o pojmu Slovanov, Avarov, etnosa itd. Korektno pa avtorica opozori, da se ta oblika uhanov preneha pojavljati na področju Dnepra, potem ko Hazari tam na začetku 8. st. zavzamejo gradišče Pastirskoe in naselje Semenki, pač pa se istočasno pojavijo v Tiszafüredu brez krajevnih predhodnikov. V grobu 935 pa je bila polovica zaponke "tipa" Pastirskoe, ki naj bi jo lastnica prinesla s seboj. Vsaj del imenovanih uhanov bi tako lahko pripisali tudi prihodu nove skupine ljudi. Vsekakor gre za zanimivo dodatno iztočnico raziskavi o dotoku novega vala naseljencev v Panonijo iz Ukrajine okrog začetka 8. st. Misliti je pri tem še na nožičke z zavojkoma (v gr. 369, 793, 880), lonce, ki imajo jamice v robu ustja (teh v Tiszafüredu ni), in še na kaj. Kaj bi vse to pomenilo za nekakšno slovanizacijo Avarov, je še dodatno vprašanje. - Zanimivo vprašanje postavljajo tudi uhani s stožčasto zavitim koncem, pri katerih avtorica dopušča možnost slovanskega izvora, časovno pa jih postavlja v 9. st., češ, da jih ni spodnjeavstrijskih najdišč, ki naj bi propadla v času Karlovih vojn. Taka historična datacija je seveda močno tvegana in ne bo trdna, dokler ne dobi nedvomne arheološke potrditve.

Sledi zelo groba obdelava steklenih ogrlic, kjer klasifikacija zajema samo ogrlice kot celoto. Železne in bronaste ovrtnice so na najdišču tujek, ki naj bi prišel s področja Vzhodnih Slovanov. Zanimivo je, da sta bili v grobovih le dve zapestnici, preko sto pa je bilo raznih krožnih, predrtih ploščic. Bolj kratka je obravnava drugih drobnih predmetov, orožja, konjske opreme. Glinastega posodja v grobovih skorajda ni bilo, pač pa kar nekaj lesenih vedric. Posebej so obravnavani predmeti germanskega, slovanskega in bizantinskega izvora. Pri vsaki skupini predmetov je najprej opravljena razvrstitev znotraj grobišča, nato pa umestitev v širše gradivo Panonije, ki naj bi dala tudi absolutno časovno opredelitev.

Avtorica je videla v gradivu 6 časovnih stopenj. Prva pripada priseljencem, ki naj bi osnovali grobišče sredi 7. st. Fenomen, da se je to zgodilo šele po skoraj stoletni navzočnosti Avarov v Panoniji, razlaga s tem, da je prej šlo za nomadsko prebivalstvo, ki se je ustalilo šele v 7. st. Ob koncu 7. st. opaža prihod novega prebivalstva, kar je mogoče povezovati z nastankom drugega avarskega kaganata. V prvih desetletjih sledi ponovni prihod novega prebivalstva, ki prinesejo s seboj tehniko vlivanja. Nekaj časa so tako v uporabi stari predmeti iz pločevine, skupaj z novimi vlitimi. To je v tretji in četrti stopnji grobišča. Peta pripada koncu 8. in začetku 9. st., zadnja pa naj bi bila iz 9. st., iz časa po propadu avarske države. Ti ljudje naj bi dočakali naselitev prvih Madžarov in se z njimi zliili v novo ljudstvo. - Taka historična podoba je zelo sprejemljiva z madžarskega stališča, problem pa je v tem, da vsi drugi raziskovalci postavljajo kronološke meje drugače kot Madžari. Na splošno bolj zgodaj. Dvom o pravilnosti določitve zadnjih dveh skupin povečuje preprosto dejstvo, da predzadnja skupino sestavljajo večinoma moški grobovi, zadnja pa predvsem ženski in gre prej za delitev po spolu kot po času. Posebni moški in ženski deli pokopališča pa so obstajali tudi v starejših stopnjah. kronologija grobišča je zgrajena predvsem na kombinacijski tabeli moškega pasnega okovja. Grobišče kaže nepretrgano rast v obliki nekakšnih polkrogov, kar pomeni, da nam kartiranje predmetov vedno potrdi kakršnokoli delitev skupin, vsekakor pa lahko kaže, kaj je starejše in kaj mlajše. Za nadaljnje delo pa je tudi to dovolj.

Če vzamemo, da izdelava ene same karte razprostranjenosti pri tolikšnem grobišču vzame en dan časa, je avtorici samo kartiranje vzelo več mesecev časa. Delo, ki ga je opravila je bilo ob tedanji opremljenosti resnično ogromno. Razveseljivo je njeno korektno povzemanje problematike, podkrepljene s številnimi novimi predlogi. Čeprav bi si želeli dober kataloški del, ki bi dal objavi trajno vrednost, se lahko veselimo, da je gradivo tu, kakršnokoli pač že je in

tudi interpretativni del še dolgo ne bo presežen. Zelo jasno pa se kaže tudi velika raznolikost izvora Avarov, kar zlagoma ob vse številnejših objavah gradiva celo ustvarja vtis, da je vsako avarsko grobišče unikatno, da tipičnega sploh ni.

Andrej PLETERSKI

Franz Glaser: *Frühchristliche Denkmäler in Kärnten*. Universitätsverlag Carinthia, Klagenfurt 1996. 111 str. 51 slik.

Bogata poznoantična, zgodnjekrščanska zapuščina sosednje avstrijske Koroške, že dolgo priteguje številne obiskovalce. Glavna magneta sta seveda Teurnija in Sv. Hema. Obe že vrsto let vneto raziskuje Franz Glaser, ki je ob razstavi o zgodnjem krščanstvu na Koroškem, sedaj objavil še prikupe vodnik po tamkajšnjih zgodnjekrščanskih najdiščih.

V prvem delu prikaže zgodovino zgodnjega krščanstva v Vzhodnih Alpah, razvoj cerkvene organizacije, njeno dušno in posvetno dejavnost. Ne manjkajo slikoviti citati iz življenjepisa Svetega Severina, zvemo o katolikih in arijancih, o sporu zaradi treh poglavij. Sledi prikaz cerkvenih gradenj kot odraz liturgije, kjer nas pouči o zgradbi cerkve in njenih sestavnih delih. Nazorno prikazuje obdobje vladarjev arijanskih Gotov, ki se kaže v istočasnem obstoju dveh cerkva v posameznih krajih. Po gotskem porazu, je bila arijanska cerkev opuščena, katoliška pa je trajala naprej. Sledi kratek prikaz zgodovine do prihoda Slovanov.

Drugi del vodnika so opisi posameznih arheoloških najdb in najdišč, združeni po posameznih pokrajinah: Podjuna, Gosposvetsko polje, okolica Vrbskega jezera, Feldkirchen, okolica Beljaka, Kanalska dolina, Zilja, Dravska dolina in Millstattsko jezero. Zajel je vse, kar govori o zgodnjem krščanstvu, od cerkva, do napisov in drobnih predmetov. Novost je Virunumska cerkev, kot jo kaže zračni posnetek. Opis vsake pokrajine zaključuje navedba o tem, kje in kaj je od opisanega mogoče videti, pri zbirkah celo čas obiskov, cena vstopnic, naslov in telefonska številka.

Knjižica je opremljena z načrti, rekonstrukcijami, terenskimi fotografijami in slikami najlepših predmetov, vse skupaj v žepni velikosti. Morda bo tudi ta knjižica nekoč izšla v slovenskem prevodu, kar bo priložnost zapisati slovenska imena krajev južne Koroške. Besedilo je pisano s pravo metro poljudnosti, ki pa jo je avtor dosegel v veliki meri z zelo tekočim pripovedovanjem, hkrati strokovno korektno, zaradi česar se bodo tudi tisti, ki se z obravnavano snovjo poklicno ukvarjajo, lahko marsičesa naučili. Za hujše radovedneže knjižico zaključuje seznam literature ter slovar strokovnih izrazov in tolmač antičnih imen. Skratka videti je, da imamo pred seboj izdelek človeka, ki ve, kako širokemu občinstvu približati svojo snov

Andrej PLETERSKI

La sidérurgie ancienne de l'Est de la France dans son contexte européen. Archéologie et archéométrie. Actes du Colloque de Besançon, 10-13 novembre 1993. Publiés par Michel Mangin, Annales littéraires de l'Université de Besançon 536, diffusion Les Belles Lettres, Paris, 1994. 48 článkov, 424 strani, številne fotografije, risbe, table in tabele.

Knjiga z naslovom "Starodavno železarstvo na vzhodu Francije znotraj evropskih povezav. Arheologija in arheometrija" je zbornik člankov predstavljenih na mednarodnem kolokviju O železarstvu v preteklosti, potekajočem v Besançonu novembra 1993.